

խոտ, շաքար, տեսակ տեսակ կենդանեաց կաշիներ։ Բամբակի մշակութիւնը սկսած է 1775ին, ու 1803ին չորս բամբակի գործարան կար միայն, իսկ այսօրուան օրս բոլոր աշխարհիս երեսը եղած բամբակեղէններուն կէսը Սիւրսեալ նահանգաց գործարաններէն ելած են։ Երբին վաճառակահաւթիւնը շատ առաջ գացած է երկրին մէջի եղած անբաւ ջրանցքներուն պատճառաւ որ ընդ ամէնը 7000 հազարամէդրը կ'անցնին։ Այս ջրանցքներուն մէջ գլխաւորներն են, () հիոյի ջրանցքը որ 487 հազարամէդր է, որով Արիէյի լիճը () հիոյ գետին հետ կը միանայ (ընդ մէջ Վալլանտ և Բորդոս մուտքաղաքներուն)։ Սիւրսեալ ջրանցքն որ 287 հազարամէդր է նոյնպէս նոյն գետն և նոյն լիճն իրարու հետ միացընելու համար։ Այսպիսի-և-Արիէի ըսուած ջրանցքը (302 հիւրմ.) աս երկու տեղերը իրարու հետ կը միացընէ։ Բենսիլանիայի ջրանցքն որ 1100 հիւրմէդր է, ընդ մէջ Բեդսպուրկի՝ որ նոյնպէս () հիոյ գետին վրան է և Վոլումպիայի ու Սիւրսեալի եղերը շինուած է։ և դարձեալ Էդաբէքի ջրանցքը որ 530 հազարամէդր է. ասոնցմէ դուրս դեռ ուրիշ շատ ջրանցքներ կան որոնցմով լիճ մը ուրիշ լիճ կը հաղորդուի կամ լիճ մը գետի՝ որով ամէնքն ալ ծովու հետ հաղորդակցութիւն ունենալով վաճառաց փոխադրութիւնը մեծապէս կը դիւրացընեն։ Ջրանցքներէն դուրս ամէն կողմ յաճախած են երկաթուղիները՝ որոնք նոյնպէս վաճառականութեան զարգանալուն մեծապէս կ'օգնեն։ 6692 հասարակ արքունական (կամ թղթատար) ճամբայ կայ, որոնց ամենուն ամբողջական երկայնութիւնը 290,324 հազարամէդր է։

Վաւարկութեան արհեստն ալ խիստ շատ ծաղկած է Սիւրսեալ նահանգաց մէջ՝ որոնք առաջինը կը սեպուին յետ Ռեփրիկացոց։ Խիստ շատ վաճառք դուրս կը խաւրեն որոնց մէկ մասը տեղացի բնիկ եղած ցեղերուն հետ փոփոխութիւն ընելով կ'ըլայ։ Իսկ դուրս

գացած բերքերն են բամբակ, եգիպտացորեան, ցորեան, ծխախոտ, նաւափայտ, բոգաս, աղած միս, կաշի, ձեռակերտներ, բամբակի լաթեղէններ, վառօդ, զէնք, գլխարկ, տեսակ տեսակ գրքեր, և այլն և այլն։ Իսկ իրենք դրսէն կ'ընդունին ընդհանրապէս, գինի, օղի, աղ, և չոր պտուղներ և այլն։ 1858ին 282,613,150 տոլարի վաճառք ընդունել էին դրսէն, և դուրս խաւրել էին 324,644,421 տոլարի ապրանք։

Սարգսոյի Աղանակքը։

(Տես երես 29)

Ինկերներս ու ես երկու պահապաններով մտանք այն դռնէն ներս երկայն ճամբու մը մէջ որ բոլոր աղահանքին վարէն 'ի վեր սեպելով հինգերորդ յարկն է։

— Երբեք ատեն պիտի քչէ այս մեր ճամբորդութիւնը, հարցուցինք մեր առաջնորդին։

— Իմենէն կարճ ու համառօտը իրեք ժամ, պատասխանեց, ամենէն երկայնն ալ ութը օր։

— Ինչպէս... ութը օր. կրկնեցինք ամէնքնիս միատեղ զարմանալով։

— Հրամմեր էք, պատասխանեց նորէն ծանրութեամբ մը մեր առաջնորդը. շաբաթ մը հազիւ կը բաւէ լերան այս կողմը միայն պտրտիլը. առանց հաշուելու լերան միւս կողմն ալ որ Վաւերայի մաս կը սեպուի։

Այս առաջին ճամբուս անունն է Ֆրայդէնպէրկ այսինքն Լեռնա-Պարտաւեան. երկայնութիւնն է 800 մէդր. շատ տեղ տախտակներով ու ցիցերով ամրացած որ չփլչի. լայնութիւնն ալ գրեթէ երեք մէդր. գետինն ալ երկու կարգ երկաթէ ճամբայ շինած է որուն վրայէն դիւրութեամբ աղով կամ ուրիշ բանով բեռնաւորեալ կառքերը կ'անցընեն։ Տեղ տեղ ալ ճամբուն եզերքները պատին մէջ մէկ կամ երկու մէդր եր-

կայնութեամբ և երեք մէկը լայնութեամբ միջոց մը փորած են, որպէս զի եթէ դիմացէ դիմաց կառքեր պատահելու ըլլան՝ մէկը կարենայ այս ծակերուն մէջ մտնալով՝ մէկայլին ճամբայ տալ :

Ինչս ժամու չափ քչեց այս ճամբան . պահապանաց ծանր ու լուրջ կերպարանքը և առջևնին նայելով քալուածքը, մեր ձեռքի ճրագներուն պատեւուն վրայ ձգած ազօտ լոյսը, և բոլոր այն մթութիւնը աննկարագրելի տպաւորութիւն մը կ'ընէ մարդուս վրայ, ու առանց վախի իրական պատճառ մը ըլլալու մարդուս վրայ սոսկում մը կու գայ :

Պահապանները հազիւ թէ մեր մէկ երկու հարցմանց պաղ ու համառօտ պատասխան մը կու տային . նման արեւոյ ծուլէնէ բռնուող նաւու մը ղեկավարին որ իր նաւուն ուղղութենէն ուրիշ բանի միտք չգնէր : Ի՛նչ մ'ալ յանկարծ դիմացէն գացող առաջնորդը կանկ առաւ . ու մատով ծակ մը ցրցուց պատին վրայ գետնին հաւասար, որուն յատակը անկարելի էր տեսնալը : Բայս ծակս 45 աստիճան ծռութեամբ զառի՛ի վայր հոր մըն էր . այս զառի՛ի վայրին վրայ հաստատած են երկու հաստ ողորկ ու սահուն գլաններ մէկմէկէ 30 հարիւրորդամէկը հեռաւորութեամբ . աջ կողմն ալ հաստ չուան մը հաստատած :

— Ինչ որ ես կ'ընեմ, դուք ալ նոյնը ըրէք, ըսաւ առաջնորդը, ու երկու սըրունքները գլաններուն վրայ երկընցընելով, կաշիէ ձեւնոյսի ալ չուանը բռնեց, ու

— Իարի ճամբայ, պողաց երեսներն էս վեր :

— Ըր պիտի երթանք, հարցուցինք իրեն :

— Ի դժոխս, պատասխանեց ահաւի ձայնով մը, ու յանկարծ աներևոյթ եղաւ, քանի մը մանրերորդ ալ գեռ ետեւէն ճրագին ազօտ լոյսը նշմարեցինք, բայց այն ալ անդունդին մէջ կորսուեցաւ :

Ընտակը մեծ սոսկում մը վրաս ե-

կաւ, ու չէի համարձակեր այդ դժոխոց մուտքը ես ալ բռնադատելու . և եթէ ընկերներս չըլլային՝ թերեւս բոլորովին ետ կենայի այդ ձեւնարկութենէն : Ինկերներէս ծաղը ըլլալու ամօթէս սիրտ ըրի, բռնադատեցի ինքզինքս ու ես ալ գլաններուն վրայ նստայ . — այն ատեն իմացայ թէ մէջքերն էս կախած կաշին ինչ բանի պիտի ծառայէր . — բռնեցի պատին չուանը ու աչուրներս գոցած՝ բաղդին ձեռքն ինքզինքս յանձնեցի ու ձգեցի ինքզինքս : Զուանը սաստիկ սխմած ըլլալով՝ սկզբան կամաց կամաց կ'իջնայի, բայց ձեռքս յոգնեցաւ թուլցաւ ու յանկարծ այնպիսի արագութեամբ մը վար սահեցայ՝ որ և ոչ իսկ ժամանակ ունեցայ զգացածս անդրադառնալու . մէյ մ'ալ ոտքս պինդ բանի մը դիպաւ ու ոտքի վրայ մնայի . դիմացս կեցեր էր ինձմէ առաջ անցնող առաջնորդին, որ պաղ ձեռուրները ուսիս վրայ դրաւ :

— Ըր ենք, հարցուցի սոսկալով .

— Ի՛նչ առաջի կեցած Ֆրայդէն . պերկի յարկին 110 մէկը խորութեանը տակը :

Բայս երկրորդ յարկը առջինէն աւելի ընդարձակ է . վերին յարկին ու բոլոր աղահանքին նման պատերը զանազան ու գոյնզգոյն աղերով պատած է, տեղ տեղ կարմիր, տեղ տեղ ձերմակ, խիստ քիչ ալ բիւրեղաձև . ընդհանրապէս հողով խառնած է այս աղս, անոր համար ի՛նչ քայի և ուրիշ քանի մը աղահանքաց պէս խոշոր կտոր չըլլար, որոնց որ մեք արեւելքիքս տաճկի բառով քայեա Խաւա կ'ըսենք, որովհետեւ ժայռի կտորուանքներու պէս մաս մաս առուտուրի մէջ կ'անցնի : Իսկ այս աղահանքին մէջ աղը հողէն բաժնելու համար, պատերուն մէջ լայն աւազաններ բացած են, որոնց մէջ մասնաւոր ճամբաներով լերան վրայէն ինկած ջրերը կը լեցնեն ու չորս կողմէն գոցելով՝ վեց եօթը շաբաթ կը ձգեն որ ջուրը իր թացութեամբ ձեղուան հողը քայքայէ ու վար թափի . հողին աղը ջրին հետ կը խառնուի ու հողը ջրին տակը

կ'իջնայ : Լ՝յս կերպով մէյմը բացուած աւազանին ձեղունը երթալով կը բարձրանայ , բայց որովհետեւ ինկած հողն ալ աւազանին յատակը կը բարձրացնէ՝ անով միշտ աւազանները աստիճանով բարձրանալու վրայ են , անով է որ դարերէ 'ի վեր այն ահագին յարկերը ձեւացած են : Լ՝ազանին ջրերը վեց եօթը շաբթուան մէջ կը յագեցնան (saturé) , այն ատեն մասնաւոր խողովակները որ աւազաններուն հաղորդուած են , կը բանան ու այն աղաջուրը լեռնէն վար քաղաք կ'ինջեցնեն , ու հոն մեծ կաթսաներուն մէջ կը վազցընեն ու տաքցընելով՝ ջուրը կ'անգայտանայ ու աղը կաթսային մէջ կը բիւրեղանայ բարակ փոշիի պէս , այս աղը կը ժողուեն ու կաղպարներով կը թափեն շաքարի գլուխներու (քէլէ) պէս ու Սալցպուրկ մեծ ամբարանոցը կը կրեն :

Երկրորդ յարկէն ուրիշ վերոյիշեալ ծակ ճամբով մը որ Յակոբայ սանդուխք կ'ըսուի՝ երրորդ յարկ մը կը մտցուի , ուր աղի լիճ մը կայ 20 մէդրէն աւելի տրամագծով գրեթէ բոլորակաձեւ , չորս կողմը կանթեղներով լուսաւորուած . նաւակով մը անցանք այս լճէն , որուն մէկ կողմէն մէկալը չուաններով նաւակը կը քաշեն : Լ՝ ճէն անդին դեռ երկու ծակ ալ ինջնալու է աւելի պզտիկ . մէկը 23 մէդր , զորն որ գլանք թագաւորի (königsrolle) կ'անուանեն . երկրորդն ալ 38 մէդր : Լ՝յս վերջին յարկին մէջ պատին մէջ փորած պզտիկ խուց մը կայ ուր որ աղահանքէն ելած աղերուն ամէն տեսակէն աղուոր կտորուանքները շարած են . կան նաեւ քանի մը հռովմայեցւոց ատենէն մնացեալ գործիքներ 1825ին գտնուած . սուրբ Հռոբերտոսի արձանը , որովհետեւ այս սուրբս է առաջին եպիսկոպոս Սալցպուրկի , և 'ի պատիւ՝ այս յարկին անունը Սալբերդսպէրկ դրած են : Լ՝սկէ ալ 162 մէդր խոր կ'ինջեցուի Փլեֆ-Տիտրիխպերկ գետնափոր ճամբան , որուն երկայնութիւնն է 2612 մէդր , 2000 մէդրը կարծր քարի մէջ փորուած . 44 տարի (1506-1550) աշխատած են այս ճամ

բան բանալու համար : քարերուն կարծրութենէն յուսահատեր են աշխատաւորք , մէջերնէն Տիտրիխտ անունով մէկը բանիւ և գործով քաջալերեր է իր ընկերները ու անով այս ահագին գործը գլուխ հաներ են , որն որ աղահանքին ամենէն զարմանալի բաներուն մէկն է . և այս մարդուս անունովը Տիտրիխտպերկ ըսուեր է : Լ՝յս գետնափորին մէջ ալ հինգերորդ յարկին նման գետնին վրայ երկթէ ճամբայ կայ , որուն վրայ չորս ցած անիւներով կառքեր կան երկայն գերանէ մը միայն ձեւացած , որուն վրայ ձիու պէս հեծնալու է (wurstwagen) : Սահապանները սաստիկ ապրսպրեցին որ գլուխնիս չարժենք ու շիտակ կենանք , ապա թէ կառքին արագութեամբ երթալու ատեն , թէ որ գլուխնիս կամ ոտուրնիս պատին հանդիպելու ըլլայ՝ փնասուելու վտանգի մէջ կ'իյնայինք :

Լ՝հաւոր մթութեան մը մէջ կառքը սաստիկ արագութեամբ առաջ սկսաւ քալել , շարժողներն երկու զօրաւոր մարդիկներ էին , որոնք մէկն առջևէն մէկը ետևէն կառքը առաջ կը տանէին : Խել մը ժամանակ առաջ երթալէն վերջը՝ հեռուանց դիմացնիս լուսաւոր աստղի պէս կէտ մը տեսանք , որ երթալով մեծցաւ : Լ՝սահանքէն դուրս ելլալու դուռն էր , մտած տեղերնէս 400 մէդր լեռնէն վար , ուր վերէն դրսի ճամբով մը մեր զգեստները բերեր էին . հոն փոխեցինք մեր զգեստները , հանեցինք ձերմակ տափատը ու բաճկոնը , հագանք նորէն մեր վերարկուները , ու լի զարմացմամբ ինջանք լեռնէն վար :

Երրոպայի բնակչաց աճումը :

Ինչպէս որ յայտնի է ամուսնութեանց թիւն աւելի շատ է խաղաղութեան ժամանակ քան թէ պատերազմի ատեն , և որչափ առաւելու պատերազմի հաւանականութիւնն այնչափ կը նուազին ամուսնութիւնը : Եւսմին 1823 Սալ